

Slovenska narodna vprašanja v jugoslovanski državi in prizadevanje Slovencev za emancipacijo in suverenost (1918-1990)

Slovenci so zapustili habsburško srednjeevropsko državo in svoje tisočletno interkulturalijsko okolje ob koncu prve svetovne vojne, zato ker v tej državi niso mogli doživeti popolne narodne emancipacije in doseči Zedinjene Slovenije. Le-to so si obetali od države, v kateri bi s sorodnimi Hrvati in Srbi živeli v bratski slogi. Ironija zgodovine je hotela, da so bili Slovenci po odhodu iz habsburške monarhije zaradi tedanje imperialistične konstelacije usodno razrezani na štiri države: Jugoslavijo, Italijo, Avstrijo in Madžarsko, bolj usodno kot kdajkoli v zgodovini. Samo dobri dve tretjini Slovencev in tedanjega njihovega etničnega ozemlja je prišlo v jugoslovansko državo, v kateri se je prvič pojavila Slovenija kot realno dejstvo in v kateri so se Slovenci čutili malo bolj emancipirane kot poprej v Avstriji, toda še vedno daleč od svojih idealnih predstav in potreb. Slovenci so si ob vstopu v jugoslovansko državo predstavljali narodno enakopravnost in neke vrste upravno avtonomijo za Slovenijo, ki bi jo izvrševali preko slovenskega deželnega zbora in narodne vlade; o kakšni narodni in državni samostojnosti niso razmišljali. Takšen narodno avtonomen *via facti* samostojen status so Slovenci res uživali mesec dni (novembra 1918) od proglasitve odcepitve od Avstrije 29.10.1918 in ustanovitve države Slovencev, Hrvatov in Srbov s središčem v Zagrebu. Toda tega položaja je

bilo hitro konec, ko je bila 1. decembra 1918 ustanovljena velika Jugoslavija na narodno unitaristični in upravno centralistični osnovi s središčem v Beogradu. Ta je že januarja 1919 odpravila po vseh jugoslovanskih deželah Avstro-Ogrske vsa avtonomna zastopstva, tudi narodno vlado za Slovenijo.

Tako je postala prva narodnopolitična zahteva Slovencev v Jugoslaviji zahteva po vzpostavitvi slovenske narodne avtonomije, izražene v deželnem zboru za Slovenijo, ki bi imel na nekaterih področjih pomembnih za narodno razvoj (npr. prosveta, vera, komunalne zadeve, agrarne in deli socialne skrbi) celo zakonodajne pristojnosti. Toda deli slovenske politike (liberalni) teh zahtev niso podpirali, pač pa so podpirali unitaristično in centralistično državo, ki bo v Sloveniji obračunala z njihovimi nasprotniki - katoliki. Liberalni pogledi in prepričanje, da je za usodo slovenskega naroda pomembna unitarna, močna centralistična jugoslovanska država, so dobili za kratek čas močno podporo v slovenskem volilnem telesu na volitvah za jugoslovansko konstituanto, novembra 1920, kar je bilo posledica hudega narodnega stresa med Slovenci zaradi propadlega koroškega plebiscita (oktobra 1920) in rapalske pogodbe med Jugoslavijo in Italijo (novembra 1920), ko so Slovenci mednarodnopravno izgubili Koroško in Primorsko.

Toda razprave v beograjski ustavodajni skupščini, vladni gospodarski ukrepi in davki so večino Slovencev streznili že spomladi 1921, spoznali so, da jim unitaristična in centralistična državna ureditev škodi. Zato so se zopet množično obrnili k Slovenski ljudski stranki, ki je zahtevala avtonomijo za Slovenijo in bila proti sprejetju vidovdanske ustave. Liberalci so s svojimi unitarističnimi in centralističnimi pogledi ostali med Slovenci v manjšini. Slovenski narod je bil ob vstopu v jugoslovansko državo že tako zrela narodna skupnost s tako svojim načinom življenja in zavedajoča se same sebe, da ni bila voljna (verjetno pa tudi antropološko sploh ni bilo možno) odreči se svojemu jeziku, svoji narodni individualnosti in pravicam, ki so izhajale iz tega prepričanja in potreb po nadaljnjem ohranjanju in razvoju svoje narodnosti.

Tako so Slovenci v jugoslovanski državi skozi celih 72 let ohranjali svojo narodno individualnost, svoj poseben način življenja, precej drugačen od drugih jugoslovanskih narodov, in jugoslovanska država tu nanje skoraj ni mogla z ničemer vplivati ali spremeniti. Slovenci so v njenem okviru razvijali svoje gospodarstvo, prosveto in narodno življenje, in s tem krepili svojo materialno eksistenco in narodno zavest. Tako so postavljali vse bolj zrele in ambiciozne narodne programe.

Tako je SLS že za parlamentarne volitve spomladi 1923 izdala obširen političen program, v katerem je zahtevala široko nacionalno avtonomijo za Slovenijo v Jugoslaviji na finančnem področju, torej tudi pravico do svojih davkov. Za politično ureditev pa je predlagala dve parlamentarni zbornici: eno splošno politično in drugo socialno stanovsko po idealu krščanske socialne doktrine. To leto so tudi takrat politično malo vplivni komunisti opustili centralizem in unitarizem.

Do prave nove kvalitete v idejnih pogledih na slovensko narodno vprašanje pa je prišlo v drugi polovici dvajsetih let, ko so zlasti

mladi ljudje v vseh treh slovenskih ideoloških taborih zapisali nekakšne nove narodne programe. Takrat se je prvič pojavila zahteva in utemeljitev potrebe po slovenski državi, kot najvišji narodnopolitični organiziranosti. Prvi jo je jasno utemeljil pesnik Božo Vodušek, pripadnik krščanskega mladinskega gibanja Križarjev, v svojem članku *Etika in politična miselnost Slovencev*. Zapisal je, da je za zrel narod lastna država ravno tako potrebna kot za človeka osebna svoboda. Poudaril je, da smo Slovenci zrel narod in da se moramo programsko povzpeti do ideala lastne države, ki nam bo šele omogočil popolno suverenost in emancipacijo, kar nam nikoli ne more dati samo avtonomija, ki nam jo daje neka tuja država. Povedal je še, da v danem trenutku in dani mednarodni konstelaciji (italijanski fašizem) Slovenci ne morejo dobiti popolne samostojnosti, zahtevati pa morajo svojo državnost oziroma federalni status v preoblikovani jugoslovanski državi. V podobnem duhu je istočasno pisal mladi liberalni narodni demokrat Lojze Ude. Komunisti pa so zahtevali za Slovenijo kar sovjetsko republiko delavcev in kmetov v balkansko-podonavski sovjetski federaciji.

Vsa ta programska dimenzija se pri Slovencih ni kaj bistveno spremenila celih nadaljnjih šestdeset let, do druge polovice osemdesetih let, do programa 57. števil. Nove revije, čeprav smo šli Slovenci skozi burna zgodovinska obdobja in dogajanja.

V tridesetih letih je nastal najpomembnejši zgoščen slovenski narodni program, tako imenovana slovenska deklaracija ali punktacije Slovenske ljudske stranke 1932. Deklaracija je pozivala k novemu sporazumu med jugoslovanskimi narodi za novo federativno obliko jugoslovanske države, v kateri bi bila ena visoko avtonomna enota Slovenija. Takšno zahtevo so predlagatelji utemeljevali z argumentom, da se mora slovenski narod boriti za svojo združitev preko obstoječih imperia-

lističnih meja. Visoko avtonomna federalna Slovenija v Jugoslaviji pa bi edina lahko postala privlačna sila za dele slovenskega naroda na avstrijskem Koroškem in za Primorje pod Italijo. Ta program je bil toliko pomembnejši, ker je za njim stala daleč najmočnejša slovenska politična stranka tistega časa.

V slovenskem narodnoprogramskem razvoju je omeniti še evolucijo slovenskih komunistov sredi tridesetih let k opustitvi meglene balkanske federacije in k afirmaciji Jugoslavije kot federacije enakopravnih narodov in njihovih enot, katerih ena bi bila združena Slovenija.

V času protifašističnega boja in socialistične revolucije med drugo svetovno vojno sta oba slovenska politična tabora, tako partizansko revolucionarni pod vodstvom komunistov kakor meščanskodemokratski protirevolucionarni, zagovarjala ustanovitev Svobodne zedinjene Slovenije s federalnim statusom v preoblikovani jugoslovanski federativni državi. Razlika med njima je bila v tem, da je partizanski tabor mislil na jugoslovansko republiko, meščanski pa je še računal s kraljevino. Razlika pa je bila tudi v strategiji in taktiki protifašističnega odpora. Partizanski je bil za takojšnjo borbena akcijo, ne glede na žrtve, meščanski je bil za čakanje, da fašistične sile oslabijo na velikih svetovnih bojiščih in se jih nato doma napade s pomočjo antifašističnih zaveznikov. Žal se je zaradi tako različnih pogledov in zaradi komunističnega forsiranja revolucije med samimi Slovenci 1942 razvnel medsebojni oborožen spopad.

V vojni je zmagal partizanski tabor, ki si je pridobil priznanje svetovne antifašistične koalicije in je narodni program izpeljal po svojih konceptih: slovenska republika kot federalna enota v federativni Jugoslaviji (1. in 2. zasedanje AVNOJ). Slovensko partizansko vodstvo, izvršni odbor OF in Slovenski narodnoosvobodilni svet sta spomladi 1944 razpravljala o novem tipu federacije, ki bi posamez-

nim narodom oziroma njihovim republikam dal veliko stopnjo suverenosti, oziroma bi bila izvirna suverenost pri republikah, pri federaciji pa le delegirana. Takšna stališča so razvijali predvsem meščanski predstavniki v OF. Toda voditelj KPS Boris Kidrič je v začetku junija 1944 takšne poglede in razpravo ocenil za zastareli meščanski formalizem in poudaril, da bo nov tip federacije ljudskodemokratski, to pa je pomenilo komunistični - po ruskem boljševiškem vzoru. Tako je KPS oziroma njen predstavnik Edvard Kardelj v ustavni komisiji jugoslovanske ustavodajne skupščine v Beogradu uveljavil načelo, da imajo jugoslovanski narodi, ki so se prostovoljno združili v federacijo, pravico do odcepitve. Takšna pravica je bila zapisana tudi v sovjetski Stalinovi ustavi leta 1936.

Slovensko narodno vprašanje oziroma slovenski narodni status je bil tako po letu 1945 rešen v okviru jugoslovanske komunistične federacije, kjer je bil poleg narodov še en subjekt mednarodnih odnosov in države - delavski razred in njegova avantgarda komunistična partija, ki je bila dejansko sila nad mednarodnimi odnosi. Takšen utopični voluntaristični sistem je onemogočal dejansko organsko urejanje mednarodnih odnosov, ki so se v vsakdanjem realnem življenju mnogokrat zapletli in zaostriili zaradi gospodarskih in socialnih razlik ter problemov do pravih kriz. Toda komunistična partija in po letu 1952 Zveza komunistov je fatalistično dogmatsko vztrajala pri komunistični eshatologiji, da napredek socializma avtomatično sam po sebi blaži nacionalne probleme, vse do dokončne rešitve in njihovega preseganja. Zato se v socialistični republiki Sloveniji skorajda ni razpravljalo o slovenskem narodnem vprašanju, ki je bilo za vodilno in edino politično silo KP rešeno enkrat za vselej s slovensko avtonomno republiko v jugoslovanski federaciji. So pa o slovenskem narodnem vprašanju in o slovenskih narodnih programih razpravljali Slovenci

v zamejstvu in diaspori. Tam so se od konca šestdesetih let že pojavljale ideje o popolnoma svobodni Sloveniji, svobodni od komunizma in Jugoslavije. Zgodovina ve, da je bila dejanska avtonomija le kulturna, v vsem drugem pa je bila republika podrejena federaciji. Pravi čudež, ki temelji na slovenski pridnosti, vitalnosti, prilagodljivosti in najbrž tudi bistrosti, je bil, da se je Slovenija pod njej tako neprimernimi zakoni in sistemom tako dobro gospodarsko in s tem tudi narodnokulturno razvijala. Dosegala je dvainpolkrat višji gospodarski razvoj, bruto produkt in nacionalni dohodek od federalnega povprečja in je ohranjala svoj specifični način življenja na kulturnem ter vseh drugih antropoloških ravneh. To pa je v Sloveniji budilo in ohranjalo visoko narodno zavest in samozavest, ki je prišla do izraza pri slovenskih narodnih elitah v trenutku, ko so jugoslovanska federacija in njeni mednacionalni odnosi prišli v veliko krizo. Po smrti zgodovinskih voditeljev federacije Tita, Kardelja in Bakariča Komunistična partija namreč ni več našla odgovora za njeno rešitev.

V Sloveniji se je sredi osemdesetih let pojavila precej številna in vplivna skupina kulturnih in znanstvenih delavcev nekomunistične in celo protikomunistične idejne orientacije, zbrana okoli Nove revije. Ta skupina je

kot odgovor na ofenzivo velikosrbskega hegemonizma in zastarelega komunističnega internacionalizma v začetku leta 1987 (57. št. Nove revije) objavila prispevke za nov slovenski nacionalni program. Številni prispevki (omenimo le Jožeta Pučnika, Franceta Bučarja, Tineta Hribarja, Petra Jambreka, Iva Urbančiča in Dimitrija Rupla) so zahtevali odpravo komunističnega sistema, slovensko narodno suverenost in samostojno slovensko državo, ki naj sama suvereno odloči, v kakšnem odnosu z jugoslovanskimi in drugimi evropskimi narodi želi živeti. Predlagali so preureditev Jugoslavije v konfederacijo. Te ideje so zelo hitro osvojile večino Slovencev in vodile k slovenski državni osamosvojitvi v letih 1990/91.

Literatura:

- Janko Prunk: *Slovenski narodni programi*. Ljubljana: Založba 2000, 1986.
Janko Prunk: *Slovenski narodni vzpon. Slovenska narodna politika 1768 - 1992*. Ljubljana, 1992.
Janko Prunk: *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana, 1998, 2002.
Jurij Perovšek: *Liberalizem in vprašanje slovenstva*. Ljubljana, 1996.
Jurij Perovšek: *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*. Ljubljana, 1998.
Jurij Perovšek: *Programi slovenskih političnih strank 1918 - 1928*.
Slovinci in država. Zbornik znanstvenega posveta SAZU 1994. Ljubljana, 1995.